

Tötszegi Tekla

Erdélyi Néprajzi Múzeum, Kolozsvár, Románia

A vasárnapi idő körülhatárolása a fiatal lányok viselete által (Méra)

Az idő észlelése és fogalma kutatásának kérdése több mint egy évszázada foglalkoztatja a különböző társadalomtudományok képviselőit, a 20. század, s egyben a második évezred vége pedig különleges impulzust adott az „emberi megértés” e fontos kategóriájával kapcsolatos főbb irányzatok, tudás újragondolásának, összegezésének (Gell 2000, Granasztói 2000).

A kutatások két alapállás köré csoportosíthatók (vö. Fejős 2000: 8–10). A sokat vitatott, ugyanakkor a kutatások irányát évtizedekig megszabó, Émile Durkheim nevéhez köthető álláspont az idő társadalmi meghatározottságát vallja: „...amit az idő kategóriája kifejez, az az idő, amelyet az adott csoport társadalmi időként ismer” (Durkheim 1997: 354). A durkheimi tézist tagadók az idő univerzális voltát vallják. Szerintük egyetlen időről, annak azonos észleléséről beszélhetünk, csupán az idővel való élés, az idő társadalmi kifejeződése az, ami kulturálisan meghatározott. Egy-egy közösség időszemlélete, időkezelése társadalmi képzetekbe ágyazva, olyanképpen ragadható meg, ahogyan azt egy közösség tagjai megélik (Itéanu 2000: 250). Az így megélt idő nem pusztán mennyiségi, hanem sokkal inkább minőségi idő, amelynek összképét nagyszámú konvenció alkotja, részeinek tulajdonságai a konkrét időtartamokhoz fűződő viszonyokból származnak (vö. Hubert–Mauss 2000).

A tanulmány egyetlen erdélyi magyar közösség, s azon belül három fő attribútum (nem, korosztály, családi állapot) által meghatározott társadalmi csoport, a fiatal lányok vasárnapi idejének elemzésére vállalkozik a közösség életében napjainkig igen nagy jelentőséggel bíró öltözködés szempontjából. A bemutatás az emlékezet által még nyomon követhető, az 1930-as évek közepeitől az 1960-as évek végéig terjedő időszakra vonatkozik.

A kutatás helyszíne, Méra, közepes lélekszámú, vallásilag, etnikailag heterogén település, református magyar többséggel. A 20. század közepéig, majd 1989-től az európai uniós csatlakozást előkészítő időszakig lakói gazdálkodók, fő jövedelemforrásuk a tejnek, tejtermékeknek a közeli városban, Kolozsváron való értékesítése. Bár a 20. század második felétől, a kollektivizálást követő időszaktól kezdődően az aktív korú férfiak többsége, illetve a 20. század végéhez közeledve a fiatal generációhoz tartozó nőknek

is egyre jelentősebb része napközben távol volt a falutól, az itt élők társadalmi életének színhelye, hagyományos intézményeinek élettere, a reprezentáció közege továbbra is a falu maradt. A fiatalabb férfiak többsége Kolozsvárt vállalt munkát, amely állandó jövedelmet jelentett a családnak, de ez nem jelentette a korábbi életformával való teljes szakítást: otthon – bár más keretek között, mint korábban – többnyire továbbra is gazdálkodtak. Közösségük, kapcsolatrendszerük továbbra is a falun belül formálódott. A férfakkal szemben a nőknek csak kis hányada, s ők is csak az 1970-es évek fordulójától kezdtek otthon végezhető bér munkát vállalni vagy városi munkahelyekre ingázni. Ehhez az időszakhoz köthető a viselet addig általános mindennapi használatának a megszűnése, az ünnepi, illetve a rituális szférába való visszaszorulása. A többgenerációs együttélésnek, s a város közelségéből adódó azon sajátosságnak köszönhetően, hogy a városi munkavállalás nem járt együtt lakóhely-változtatással, a közösségi kapcsolattartásban, az ünnepekhez, jeles napokhoz való viszonyulásban a 20. század második felében sem volt érzékelhető nagy törés. A nagy történelmi, társadalmi változások ellenére a nő helye, szerepe a közösségben nem változott, energiái továbbra is a státustermelés, státusfogyasztás területén csapódtak le. A viselet presztízse a 20. század végéig töretlen maradt, annak ellenére, hogy a viseletben maradás csak az 1950 előtt született nők esetében általános. A legfiatalabb, mindig viseletben járó nő 1955-ben született. Az 1990-es évek közepéig ünnepi (minden vasárnapi, nagyünnepi), rituális, társas alkalmakra (táncalkalmak, vasárnapi látogatások, közösségi ünnepek előtti segédkezés) a fiatal lányok is rendszeresen viseletet öltöttek.

A vasárnapi idő a tradicionális falusi közösségek kitüntetett, ünnepi ideje. Mint minden ünnep, fontos társadalmi szükségletet kielégítő, különleges, „szent” idő, amely nyilvános közösségi részvételt, a mindennapitól, a megszokottól eltérő viselkedést, idő- és térkezelést követel meg (Dömötör 1982: 440). A hétköznapi és ünnepi időt a kettő közötti átmeneti rítusként is értelmezhető szombat esti készülődés kötötte össze. A szombat este a család minden tagja számára a heti egy alkalommal elvégzett alapos tisztálkodás ideje volt. Fürdés után tiszta ruhát vettek, ekkor cserélték ki a családtagok által közösen használt törülközőket is. Bár az 1970-es évektől számos tényező (például az életmód, az életszínvonal változása) együttes hatásaként a tisztálkodási feltételekben és szokásokban is jelentős változások következtek be, a tisztálkodási alkalmak gyakoribbá váltak, de a paraszti életmódra jellemző szombat esti alapos tisztálkodás, ruhaváltás napjainkban is minden korosztály esetében megfigyelhető.

A különböző tevékenységek háztartáson belüli nemi és korosztályi megoszlása – mint általában a hagyományos paraszti közösségekben – itt is jól körülhatárolt volt, s szorosan kapcsolódott az egyén családban és közösségekben betöltött szerepeihez (Pozsony 2006: 182–186). Lássuk, milyen konkrét tevékenységek tartoztak a vizsgált időszakban a nagylányok vasárnapi idejéhez (Tötszegi 2007).

Vasárnap reggel az ő feladatuk volt a vízfordás, illetve tavasztól őszig a telek előtti utcafelület kiséprése. Sepregetés után kezét, arcot mostak, megfésülködtek, majd kb. 9 órakor, tehát egy-másfél órával az istentisztelet előtt öltözködni kezdtek. A templomi ruhába minden lányt az édesanyja öltöztetett, gyakran nagyanyja közreműködésével. Ők válogatták ki a felöltendő ruhadarabokat, igazították a közösségi ízlés diktálta formára a lányok öltözetét. Az indulást úgy időzítették, hogy lehetőleg már a harangozás kezdetekor, tehát fél órával az istentisztelet megelőzően a templom előtt legyenek, s az istentisztelet kezdetéig ott gyülekeztek, egymás között, illetve a hozzájuk csatlakozó fiúkkal beszélgettek. A templomba hívó harangszó végeztével mindenki elfoglalta a templomban megszokott helyét. A lányok központi helyen, utcák szerint az első padokban, illetve a konfirmáció évében a „konfirmáló padban”, a legények pedig a karzaton. Istentisztelet után a kivonulás rendjének megfelelően ők jöttek ki elsőként, s csoportokba verődve megálltak beszélgetni a templom előtt. Kb. 1960-ig a templomból kijövő fiatalok nyáron táncoltak is egy *párt*, s csak utána tértek haza. Otthon a lányok rögtön átöltöztek, majd ebéd után az édesanyjuk segítségével összefogták, s elrakták az ünneplő ruhákat.

A vasárnap délelőtt szent idejével szemben a délután hangsúlyosan a társas élet eseményeinek ideje volt. Egy-egy utca fiataljai télen behúzódtak a csoport által bérelt fonóházba, ahol játékkal, tánccal mulatták az időt. Nyáron inkább sétáltak, majd utcánként összegyűltek egy-egy padnál, s ott beszélgettek, játszottak, énekeltek, vagy – ha a legények zenészt fogadtak – egy bérelt helyiségbe táncolni mentek. Ennek a neve *nyári tánc* volt. A játékot, táncot megszakítva néha közösen elmentek a délutáni istentiszteletre is, ennek azonban korántsem volt olyan látogatottsága, mint a délelőtti alkalomnak. Este ki-ki hazasietett vacsorázni, majd újból visszatért a fiatalok közé, táncolni, énekelni, játszani.

Amint a napi program gyors szemrevételezéséből is kiderült, a nagylány ezen a napon legalább három alkalommal öltözik át. A különböző öltözetek a viseletnek a következő, a viselés alkalmá szerint jól elkülönített, különálló csoportjaiba tartoznak.

1. A méraiak szóhasználatában az ünneplő öltözet szinonimái a *templomos*, *templombajáró*, *új* szavak. Az első megnevezés tételesen jelzi, hogy ezt az öltözetípust a szakrális szférához rendelik, a második pedig ennek az öltözetípusnak a legfontosabb sajátosságát hangsúlyozza. Az ünnepi viseletdarabok anyaga, szabása, díszítettsége a 20. század során gyakran változott, legfontosabb, állandó jegye azonban mindvégig az új, megkímélt jellege maradt. Az ünnepi öltözet darabjait igyekeztek – a lehetőségek szerint – a legjobb minőségű anyagból készíteni. Hogyha csak olcsóbb, gyengébb minőségű anyag állt a rendelkezésükre, az ünnepi jelleget a gazdagabb díszítés, illetve a darab új, megkímélt volta, esetleg néhány értékes, díszes viseletelem, kiegészítő kizárólagos használata biztosította. Az ünnepi öltözet ugyanakkor a felöltés módjában is különbözött a többi öltözetfajtától, ehhez mindig több, testalkattól függően 2–7 darab alszoknya tartozott. A templomhoz, istentisztelethez illő komolyságot, fegyelmezettséget a kendőkötéssel is érzékeltették, templomba csak előre kötött kendővel illett menni. Az ünnepi öltözetek darabjai között voltak kizárólag a nagy egyházi ünnepek, a családi élet jeles alkalmain használt darabok, egyébként az ünnepi öltözeteket *vették sorjába*. A ruhatár mérete, gazdag vagy szegényes volta természetesen határt szabott a variálásnak, létezett azonban egy minimum, amely lehetővé kellett, hogy tegye a különböző ünnepi alkalmakhoz igazodó, változatos öltözködést.

2. Az öltözetek következő csoportja, az ünneplő és hétköznapi között átmenetet képező *hurboló* öltözet darabjai között néhány kiegészítő kivételével megtaláljuk az ünnepi viselet szinte minden elemét. A kettő közötti különbség abban áll, hogy a hurbolóhoz az ünneplőnél kevésbé értékes, kevésbé féltett, mindig olcsóbb anyagból készülő, visszafogottabb díszítésű darabok tartoznak, amelyeket ünnepnapok délutánján, estéjén öltenek magukra. A felöltés módját tekintve is kevésbé szigorú szabályok uralják, mint az ünnepi viseletet. A társas alkalmak (ünnepnapok délutánja, estéje, speciális alkalmak, mint például az aratás, szénagyújtás) öltözete. Az újabb divatú színeket, szabásvonalakat, alapanyagokat, a különféle polgári öltözetdarabokat elsőként ebbe az öltözetípusba építették be. Általában az újonnan készült darabokat legelőször egy vasárnapi istentisztelet alkalmával vették fel, mintegy „felszentelték”.

3. A harmadik csoport, a *viselő* a legkevésbé értékes, legolcsóbb anyagokból készült, legegyszerűbben díszített, vagy a nemesebb anyagból készült, de igen kopott, az ünnepi vagy hurboló öltözet darabjaiból viselővé degradálódott darabokból tevődött össze, amelyet a mindennapi otthoni

munkavégzéshez, illetve a mezei munkához használtak. Alsó- és felsőruhából egyaránt voltak viselő darabok is. A viselő alsóruhák, ingek, alsószojnyák *hálóruhákként* is szolgáltak.

Az egyes típusokhoz tartozó ruhafélék készülhettek eleve ünnepeknek, hurbolónak, viselőnek, de az 1960-as évek közepéig jellemzőbb volt az a gyakorlat, hogy az értékeesebbnek tartott öltözetípusból egy-egy darab a használat folytán, ha a mérete nem volt már megfelelő, vagy divatjamúltnak számított, esetleg más, szubjektívebb okok miatt a rangsorban rendre hátrább csúszott.

A felsorolt tevékenységek, illetve ehhez kapcsolódva a nagylányok vasárnapi öltözködése szorosan összefügg a nagylányszerephez kapcsolódó magatartási mintákkal. Az eladósorba került nagylány élete a közösség figyelő szemei előtt zajlott, minden megnyilvánulása kihatott hírére, ami komolyan befolyásolta egy hasonló vagy magasabb státusú fiatalemberrel való házassága esélyeit. Vasárnapi tevékenységei különösen intenzív nyilvánosságot biztosítottak számára. Az étkezéseket leszámítva egész napja a nyilvános térben, illetve arra készülve, egy kedvező image építésének a szándékával zajlott. A korai vízfordás, utcaseprés a lány szorgalmasságának, munkabírásának, tisztaságszeretetének a bizonyítéka volt. Több történet igazolja, hogy a nagylányt anyja, nagyanyja korán felköltötte, s vízért küldte, hogy *lássák, milyen serény*, akkor is, ha nem volt égető szükség a vízre, sőt arra is volt példa, hogy a lány hazatérve még egy kicsit pihenhetett. A vasárnapi tiszta, gondosan rendben tartott és pontosan felöltött, de viselő minőségű ruha közvetve szintén a fent említett tulajdonságokat hangsúlyozza, ugyanakkor a paraszti közösségek nagyon fontos morális értékének tartott takarékoság, mértékletesség jele is.

A templom szakrális tér, az istentisztelet időtartama szakrális idő. Az öltözködés a templomos viselet esetében a legerősebben ritualizált, ennek esetében van az öltözködőnek a legkevesebb szabadsága. Az értékhierarchiában messze a többi öltözetípus fölött álló, pontos szabályok közé szorított templomos ruha felvételének gesztusa összhangban áll a szakrális térhez és időhöz kapcsolódó általános tisztelettel, ritualizáltsággal, amint azt számos narratíva bizonyítja. Hadd idézzek ezekből néhány sort: *Hát, ha az Isten házába se, akkor hova? Oda kell a legszebbet venni...; Csak az áldott Úr-asztalához csináltam egy kötésest [díszes hímezésű kötényt]. Azt gondoltam magamban, ha megyek, hogy hallgassak ígét, nem akármilyenbe megyek. A legszebb ruha istentiszteletre, úrvacsorához való felöltésének gesztusa tehát a szakralitás része, a szakrális idő hangsúlyozásának fontos eleme.*

A templomos öltözetnek számos olyan vetülete is van, amely bár a szent térhez és időhöz köthető, a keresztény morált is keresztelve egyértelműen profán jegyeket mutat.

Amint azt már a tanulmány bevezető részében jeleztem, ebben a közösségben a viseletnek nagyon erős presztízsvértéke volt végig a 20. század során. A ruhatárt egyszerre, egész életre szólóan állították össze a lány konfirmálása előtt. A ruhatár mennyiségi, minőségi mutatóinak alakulását a család anyagi helyzete csak befolyásolta, s nem meghatározta. A felsőbb réteghez tartozó nő gazdag ruhatára társadalmi helyzetét reprezentálta, a szegényebb erején felüli ruházkodása a viselet által elérni kívánt státuszt. A presztízsverseny során a ruha üzenetet közvetített: a család anyagi helyzetének szilárdságát, illetve olyan tulajdonságok meglétét bizonyította, amelyek nehezebb anyagi körülmények dacára lehetővé tették a gazdagabb ruhatár megteremtését. Ilyennek számított a lány és az anya kezűgyessége, találékony-sága, ötletgazdagsága, élelmessége, áldozatkészsége, illetve a nőrokonság összetartó, erős volta. A nagylány ruhatárának gazdagsága az egész család presztízst erősítette, hiszen a nagylány mintegy emblémaként, előtérbe tolva, az egész családot képviselte. A gazdag ruhatár ugyanakkor állítóképpen jellegénél fogva, valamint az általa lehetővé váló esztétikus megjelenés révén az előnyös házasságkötés általi társadalmi emelkedés eszköze volt.

A presztízsverseny, az elvárt normák látványos megjelenítésének legfontosabb színpada a templom, s legnagyobb nyilvánosságot biztosító „műsorideje” a délelőtti istentisztelet, valamint az azt megelőző, illetve követő rövid időszak volt. A lányoknak szinte kötelező volt részt venniük a vasárnap délelőtti istentiszteleten, hiszen a részvétel az istenhit személyes megélése mellett a buzgó vallásos voltuk, s közvetve erkölcsösségük kinyilvánítását is célozta.

A lányok vasárnapi istentiszteletek alkalmával elfoglalt központi helye arányban állt azzal a figyelemmel, amely egész megjelenésüket, viselkedésüket kísérte. Elsőként indultak el, s az így nyert, a templom előtti álldogálással töltött idő nemcsak a beszélgetésre, hanem a megjelenés minőségének (a viseletdarabok, a felöltés módja, a tartás, mozdulatok összehangolt és visszafogott volta) közösség általi észlelésére és értékelésére is lehetőséget teremtett. Nem véletlen, hogy a délelőtti istentiszteletre az anyák maguk választották ki a ruhadarabokat, s maguk öltöztették fel a lányokat. Bent a templomban olyan helyen ültek, ahol jól láthatók voltak az egész gyülekezet, a párvalasztásba a vizsgált időszakban még élénken beleszóló, azt irányító asszonyközösség, a potenciális anyós és a legények számára egyaránt. A vi-

selet párválasztásban játszott maximális fontosságát jelzi, hogy a templomos ruhát a szakrális időtől és tértől függetlenül, egyértelműen a profán szférájához tartozó nyári táncban is magukon hagyták egy táncrend erejéig. Ebéd után a nők kortól függetlenül hurbolót öltöttek. A templomos öltözet esetében jelzett versengés erre az öltözettípusra nem volt jellemző.

Míg a délelőtt – számos profán eleme mellett is – az Istennel való együtt-lét szakrális ideje, a délután és az este már egyértelműen a szórakozásé, a nemi és korcsoportok szolidaritását erősítő társas együttléteké. Így volt ez annak ellenére, hogy – mint általában az erdélyi protestáns közösségekben – Mérában is volt délutáni istentisztelet, amelynek azonban a délelőttinél jóval kisebb súlya volt a közösség életében. Mindössze fél órát tartott, és általában a háztartási feladatok miatt délelőtt hiányzó asszonyok, vagy saját szerepüknek megfelelően buzgó idősek vettek részt ezeken az alkalmakon.

A vasárnap délelőtti és délutáni idő elkülönülésének öltözetek általi hangsúlyozását három tényező határozta meg. Az istentiszteletnek mint a szakralitás megélésének a kitüntetett szerepe, illetve ennek hangsúlyos nyilvánossága, a délutáni tevékenységek célközösségének homogén korösszetétele, a tevékenységek délelőttinél jóval kisebb nyilvánossága, illetve minden bizonnyal különböző praktikus okok, mint például a tevékenységek helyszínének, jellegének különbözőségeihez való alkalmazkodás. Ha nagy sár volt, a nagylány templomba is a hurboló csizmájával ment, s a templom előterében cserélte azt a templomos csizmájára. A délutáni labda- és ügyességi játékok, a séta, sőt, gyakran a tánc helyszíne is a poros vagy sáros utca volt, és mivel a templomos ruhák nemes anyagait nem lehetett tisztítani, illetve a súlyos díszítmények nem is tették volna lehetővé a délutáni játékokra jellemző szabadabb, erőteljesebb mozgást, az ezeken az alkalmakon használt daraboknak egyszerűbbeknek, könnyebben hordhatóknak, könnyen tisztíthatóknak kellett lenniük.

Összefoglalva az elmondottakat: a vizsgált közösségben és időszakban a vasárnapi idő a szakrális és profán idő dualizmusaként jelentkezik. Az öltözködés egyszerre követi s jelzi ennek a két időminőségnek a különválását, ugyanakkor a szakrális térnek a közösségi élet tereként való sajátos, fent leírt funkciójából adódóan az előbbihez tartozó templomos öltözködésben számos profán elem is fellelhető. A templomos ruha felöltésének gesztusa szakrális, de a felöltés vagy a délelőtt során való viselés mikéntje, a megvalósítási módja, ok-okozati háttere már egyértelműen profán.

Szakirodalom

DÖMÖTÖR Tekla

1982 Ünnepe. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Néprajzi Lexikon 5.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 440–441.

DURKHEIM, Émile

1997 A vallási élet elemi formái. In: BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Panem–McGraw-Hill, Budapest, 353–365.

FEJŐS Zoltán

2000 A válogatásról. In: Uő (szerk.): *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye.* Osiris Kiadó, Budapest, 7–11.

GELL, Alfred

2000 Idő és szociálintropológia. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye.* Osiris Kiadó, Budapest, 13–34.

GRANASZTÓI Péter

2000 Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *A megfoghatatlan idő. Tanulmányok.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 103–117.

HUBERT, Henri – MAUSS, Marcel

2000 Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágiában. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye.* Osiris Kiadó, Budapest, 35–67.

ITÉANU, André

2000 Szinkronizáció az orokaiváknál. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye.* Osiris Kiadó, Budapest, 247–268.

POZSONY Ferenc

2006 *Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet.* Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

TÖTSZEGI Tekla

2007 A nők hagyományos ruhatárának összeállítása a nádasmenti Mérán. In: MUNTEANU, Simona (red.): *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei 2007.* Argonaut, Cluj-Napoca, 220–239.